

บทที่ 5

สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาความสามารถการจัดทำแผนธุรกิจของเกษตรกรรุ่นใหม่ ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน สรุปผลในประเด็นผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. สรุปผลการวิจัย

1.1 วัตถุประสงค์การวิจัย

การวิจัยครั้งนี้วัตถุประสงค์เพื่อ 1) พัฒนาความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจ 2) ประเมินผลการพัฒนาความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจ 3) ประเมินความเหมาะสม ความเป็นประโยชน์ และความพึงพอใจ ในการพัฒนาความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจ

1.2 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ประชากรที่ศึกษา คือ เกษตรกรรุ่นใหม่ที่ขึ้นทะเบียนกับกรมส่งเสริมการเกษตรในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน 871 ราย กำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง 50 คน สุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์ แบบสนทนากลุ่ม และแบบการสัมภาษณ์ และวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติพรรณนา และสถิติเปรียบเทียบ t-test

1.3 ผลการวิจัย

1.3.1 การพัฒนาความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจ ผลการศึกษา พบว่า

1) **ขั้นตอนรับสมัคร/คัดเลือก** พบว่า สภาพพื้นฐานส่วนบุคคลทางสังคมและทางเศรษฐกิจของเกษตรกรรุ่นใหม่ มีอายุเฉลี่ย 33.48 ปี ส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับปริญญาตรี มีประสบการณ์ในการประกอบอาชีพการเกษตรเฉลี่ย 4.17 ปี มีประสบการณ์ในการประกอบอาชีพการเกษตรเชิงธุรกิจ 2.09 ปี เกษตรกรรุ่นใหม่ส่วนใหญ่ได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการจัดทำแผนธุรกิจจากสื่อมวลชน รองลงมาคือ เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร และเจ้าหน้าที่ของรัฐจากหน่วยงานอื่นๆ เกษตรกรรุ่นใหม่ส่วนใหญ่เคยเข้าร่วมประชุม/อบรม/สัมมนา/ดูงานเกี่ยวกับการจัดทำแผนธุรกิจเฉลี่ย 2.65 ครั้ง เกษตรกรรุ่นใหม่มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย 5.02 คน มีจำนวนแรงงานภาคการเกษตรในครัวเรือนเฉลี่ย 3.02 คน มีรายได้ของครัวเรือนเฉลี่ย 142,805.56 บาทต่อปี รายได้จากนอกภาคการเกษตร 143,296.97 บาทต่อปี รายจ่ายจากภาคการเกษตร 96,142.86 บาทต่อปี รายจ่ายจากนอกภาคการเกษตร 149,361 บาทต่อปี แหล่งเงินทุนที่ใช้ในการเกษตรส่วนใหญ่ใช้เงินของตนเอง เกษตรกรรุ่นใหม่มีพื้นที่ทำการเกษตรเฉลี่ย 11.81 ไร่ เป็นลักษณะการถือครองพื้นที่ของตนเอง/ครัวเรือนทั้งหมดเฉลี่ย 13.30 ไร่ เป็นลักษณะการถือครองพื้นที่เช่าผู้อื่นทั้งหมดเฉลี่ย 7.86 ไร่

2) **ขั้นตอนการศึกษาความต้องการการพัฒนาฯ** พบว่า เกษตรกรรุ่นใหม่มีความต้องการพัฒนาในด้านเนื้อหา 6 ด้าน ได้แก่ ข้าว ท่องเที่ยวเชิงเกษตร ผักอินทรีย์ การแปรรูป

การขยายพันธุ์พืช และปศุสัตว์ ด้านวิธีการได้แก่ การจัดอบรม การเรียนรู้จากพี่เลี้ยง การเรียนรู้ผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ การเรียนรู้ด้วยตนเอง สื่อที่ใช้ได้แก่ สื่อเอกสารในการอบรม คลิปวีดีโอ และสื่อบุคคล โดยต้องการกระบวนการในการพัฒนาความสามารถ 3 ขั้นตอน ได้แก่ การจุดประกายความคิดการดำเนินการเกษตรเชิงธุรกิจ การวิเคราะห์โมเดลธุรกิจ และการจัดทำแผนธุรกิจ ตามลำดับ

3) *ขั้นตอนการพัฒนาความสามารถ* พบว่า เกษตรกรรุ่นใหม่ได้พัฒนาความสามารถทั้ง 3 ขั้นตอน ได้แก่ การจุดประกายความคิดการดำเนินการเกษตรเชิงธุรกิจ การวิเคราะห์โมเดลธุรกิจ และการจัดทำแผนธุรกิจ ตามลำดับ

1.3.2 การประเมินผลการพัฒนาความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจของเกษตรกรรุ่นใหม่ ผลการศึกษา พบว่า

1) *การประเมินความรู้ (knowledge)* ในการจัดทำแผนธุรกิจ พบว่า การเปรียบเทียบก่อนและหลังด้านความรู้ในการจัดทำแผนธุรกิจของเกษตรกรรุ่นใหม่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยทางสถิติที่ระดับ 0.05 ทุกประเด็น

2) *การประเมินทัศนคติ (attitude)* ในการพัฒนาความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจ พบว่า การเปรียบเทียบก่อนและหลังด้านทัศนคติในการพัฒนาความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจของเกษตรกรรุ่นใหม่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ในประเด็นย่อยมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยทางสถิติที่ระดับ 0.05 ทุกประเด็น

3) *การประเมินการปฏิบัติ (practice)* หรือความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจ พบว่า การเปรียบเทียบก่อนและหลังด้านการปฏิบัติหรือความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจของเกษตรกรรุ่นใหม่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ในประเด็นย่อยมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยทางสถิติที่ระดับ 0.05 ทุกประเด็น

1.3.3 การประเมินความเหมาะสม ความเป็นประโยชน์ และความพึงพอใจ ในการพัฒนาความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจ ประกอบด้วย ความเหมาะสม ความเป็นประโยชน์ และความพึงพอใจ ในด้านเนื้อหา ด้านวิธีการพัฒนา และด้านสื่อที่ใช้ในการพัฒนา โดยมีการประเมิน 3 แบบ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แบบสนทนากลุ่ม และแบบการสัมมนา ผลการศึกษาพบว่า

1) *แบบสัมภาษณ์*

(1) *ความเหมาะสมของการพัฒนาความสามารถการจัดทำแผนธุรกิจของเกษตรกรรุ่นใหม่* พบว่า ด้านเนื้อหาในด้านความรู้เกี่ยวกับการตลาดและการขายสินค้าและบริการ มีความเหมาะสมของด้านเนื้อหาอยู่ในระดับมาก รองลงมาคือ ด้านความรู้เรื่องการผลิตและบริการ และด้านความรู้เรื่องบัญชีและการเงิน ด้านวิธีการพัฒนา โดยการเรียนรู้จากการปฏิบัติการจริงมีความเหมาะสมของด้านวิธีการพัฒนาในระดับมาก รองลงมาคือ การเรียนรู้ด้วยตนเอง ด้านสื่อที่ใช้ในการพัฒนา สื่อบุคคลที่ได้จากพี่เลี้ยงมีความเหมาะสมอยู่ในระดับมาก สื่อกลุ่มที่ได้จากการสัมมนาครั้งที่ 2 มีความเหมาะสมอยู่ในระดับมากที่สุด และสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศที่ได้จากการสื่อสารทางไลน์มีความเหมาะสมอยู่ในระดับมาก

(2) *ความเป็นประโยชน์ของการพัฒนาความสามารถการจัดทำแผนธุรกิจของเกษตรกรรุ่นใหม่* พบว่า ด้านเนื้อหาในด้านความรู้เกี่ยวกับการวิเคราะห์สถานการณ์ของสถานประกอบการมีระดับความเป็นประโยชน์อยู่ในระดับมาก ด้านวิธีการพัฒนาในด้านการเรียนรู้ด้วย

ตนเองมีระดับความประโยชน์อยู่ในระดับมาก ด้านสื่อที่ใช้ในการพัฒนา สื่อบุคคลที่ได้จากผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้านมีระดับความเป็นประโยชน์อยู่ในระดับมาก สื่อกลุ่มที่ได้จากการสัมมนาครั้งที่ 1 มีระดับความเป็นประโยชน์อยู่ในระดับมาก และสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศที่ได้จากการสื่อสารทางไลน์มีระดับความเป็นประโยชน์อยู่ในระดับมาก

(3) ความพึงพอใจของการพัฒนาความสามารถการจัดทำแผนธุรกิจของเกษตรกรรุ่นใหม่ พบว่า ด้านเนื้อหาในด้านความรู้เกี่ยวกับการวิเคราะห์สถานการณ์ของสถานประกอบการมีระดับความพึงพอใจอยู่ในระดับมากที่สุด ด้านวิธีการพัฒนาในด้านการเรียนรู้ด้วยตนเองมีระดับความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก ด้านสื่อที่ใช้ในการพัฒนา สื่อบุคคลที่ได้จากพี่เลี้ยงมีระดับความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก สื่อกลุ่มที่ได้จากการสัมมนาครั้งที่ 2 มีระดับความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก และสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศที่ได้จากการสื่อสารทางเพชบุ๊กมีระดับความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก

2) แบบสนทนากลุ่ม ผลการประเมินพบว่า ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจต่อการพัฒนาความสามารถ ทั้งด้านเนื้อหา วิธีการ และสื่อที่ใช้ ทั้งนี้ มีข้อเสนอแนะว่าเนื้อหาการเรียนรู้การจัดทำแผนธุรกิจมีรายละเอียดให้กรอกมาก ค่อนข้างยากต่อการเข้าใจ

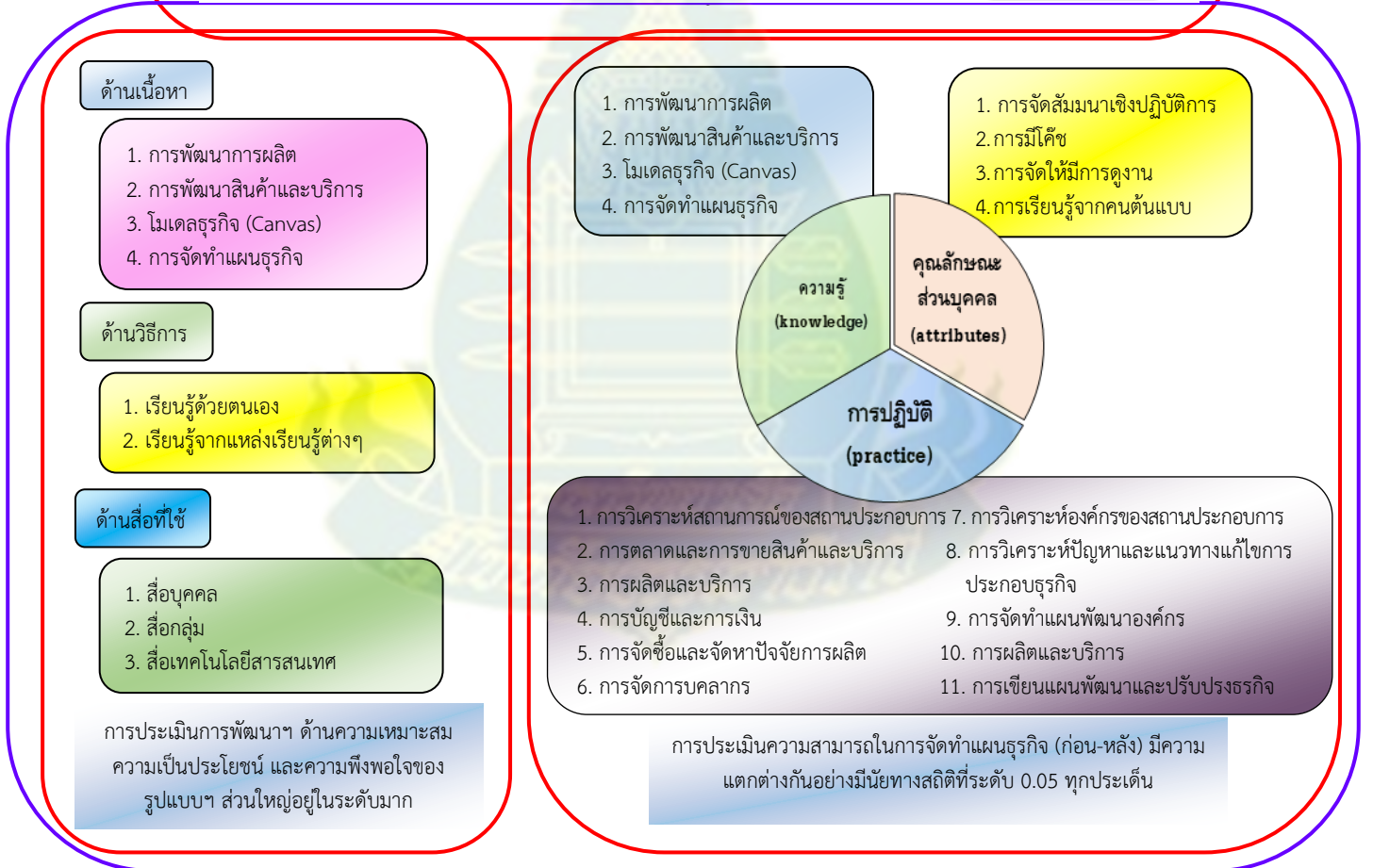
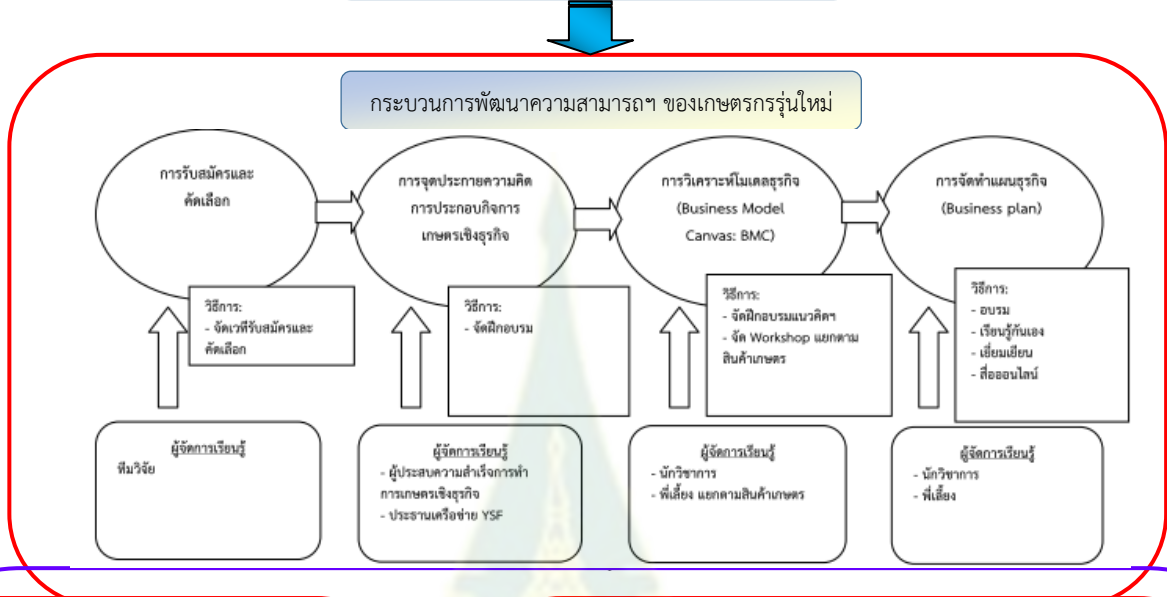
3) แบบการสัมมนา พบว่า การพัฒนาฯ มีเนื้อหาที่เหมาะสมกับความต้องการของผู้เข้าร่วมโครงการ โดยมีการจุดประกายความคิด การทำธุรกิจทั้งด้านการพัฒนาการผลิตและการพัฒนาสินค้าและบริการ รวมถึงมีกระบวนการในการอธิบายเนื้อหาการจัดทำแผนธุรกิจที่ชัดเจน วิธีการเรียนรู้และสื่อที่ใช้มีหลากหลายซึ่งแต่ละวิธีการมีข้อดี-ข้อเสียแตกต่างกันออกไป

โดยสรุป การพัฒนาความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจ สรุปได้ดังภาพที่ 5.1

เกษตรกรรุ่นใหม่

- 1) มีความตั้งใจในการประกอบอาชีพการเกษตร
- 2) มีความสนใจในการประกอบอาชีพการเกษตรเชิงธุรกิจ
- 3) มีความสนใจเรียนรู้ในการทำแผนธุรกิจ

ภาพที่ 5.1 การพัฒนาความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจ

2. อภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาความสามารถการจัดทำแผนธุรกิจของเกษตรกรรุ่นใหม่ ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน มีประเด็นต่างๆ ในการอภิปรายผล ดังนี้

2.1 การพัฒนาความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจ

จากผลการศึกษาในขั้นตอนรับสมัคร/คัดเลือก ที่พบว่า สภาพพื้นฐานส่วนบุคคลทางสังคมและทางเศรษฐกิจของเกษตรกรรุ่นใหม่ส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับปริญญาตรี มีประสบการณ์ในการประกอบอาชีพการเกษตรเฉลี่ย 4.17 ปี และมีประสบการณ์ในการประกอบอาชีพการเกษตรเชิงธุรกิจ 2.09 ปี ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีคนรุ่นใหม่ที่มีความรู้ความสามารถ มีวุฒิการศึกษาสูงหันกลับมายึดอาชีพการเกษตร ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคนรุ่นใหม่เล็งเห็นโอกาสในธุรกิจการเกษตรที่มีอัตราสูงขึ้น ดังเห็นได้จากแนวโน้มเศรษฐกิจการเกษตรในปี พ.ศ. 2561 ที่คาดว่าจะขยายตัวอยู่ในช่วงร้อยละ 3.0-4.0 ซึ่งทุกสาขาการผลิตขยายตัวเพิ่มขึ้น ได้แก่ สาขาพืช สาขาปศุสัตว์ สาขาประมง สาขาบริการทางการเกษตร และสาขาป่าไม้ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2560)

2.2 การประเมินผลการพัฒนาความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจของเกษตรกรรุ่นใหม่

จากผลการวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาความสามารถ พบว่า เกษตรกรรุ่นใหม่ต้องการให้มีการจัดการพัฒนาความสามารถโดยเริ่มจากการจุดประกายความคิดการดำเนินการเกษตรเชิงธุรกิจ การวิเคราะห์ห่วงโซ่อุปทาน การวิเคราะห์โมเดลธุรกิจ และการจัดทำแผนธุรกิจ ตามลำดับ ซึ่งสามารถวิเคราะห์ได้ว่าการพัฒนาความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจของเกษตรกรรุ่นใหม่ ไม่สามารถดำเนินการได้จากการจัดเวทีอบรมเรื่องการจัดทำแผนธุรกิจเพียงอย่างเดียว ทั้งนี้ หากนำแนวคิดการพัฒนาความสามารถก็จะพบว่า การพัฒนาความสามารถนั้นจะต้องครบทั้ง 3 องค์ประกอบ ได้แก่ ความรู้ ทักษะ และการปฏิบัติ ซึ่งการพัฒนาความสามารถจะเริ่มจากองค์ประกอบใด องค์ประกอบหนึ่งก่อนก็ได้ ดังเช่น สุรชัย พรหมพันธุ์ (2554) ได้กล่าวว่า การพัฒนาความสามารถมีจุดเริ่มต้นจากกระบวนการเสริมสร้างความรู้ (knowledge) ให้กับบุคคลนั้นๆ เพื่อให้เกิดการปฏิบัติ (practice) ได้ หรือเกิดทักษะ (skill) และเมื่อบุคคลเหล่านั้นได้รับการพัฒนาทางด้านความรู้ และมีทักษะความเชี่ยวชาญแล้วนั้น ก็จะส่งผลต่อพฤติกรรมหรือคุณลักษณะส่วนบุคคล (attributes) นั้นให้ดียิ่งขึ้นอย่างไรก็ตาม หากพิจารณาถึงแนวทางการพัฒนาความสามารถที่กรมส่งเสริมการเกษตรได้ดำเนินการก็จะเห็นได้ว่ามีแนวทางการพัฒนาความสามารถโดยเริ่มจากการปรับกระบวนการทัศน ปรับแนวคิด สร้างแรงจูงใจ ก่อนที่จะเริ่มการให้ความรู้ จนทำให้เกษตรกรเกิดความสามารถในการปฏิบัติได้ จึงอภิปรายได้ว่า หากต้องการพัฒนาความสามารถของเกษตรกรที่เป็นคนรุ่นใหม่จะต้องใช้กระบวนการที่เริ่มจากการพัฒนาด้านทัศนคติ (attitude) เสียก่อน แล้วจึงพัฒนาด้านความรู้ (knowledge) และการปฏิบัติ (practice) ต่อมาตามลำดับ

2.3 การประเมินความเหมาะสม ความเป็นประโยชน์ และความพึงพอใจ ในการพัฒนาความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจ มี 2 ประเด็นในการอภิปรายผล ดังนี้

2.3.1 **เนื้อหาในการเรียนรู้การจัดทำแผนธุรกิจ** จากผลการประเมินความเหมาะสม ความเป็นประโยชน์ และความพึงพอใจ ในการพัฒนาความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจ ในเวทีสนทนากลุ่ม พบว่า เกษตรกรรุ่นใหม่เนื้อหาการเรียนรู้การจัดทำแผนธุรกิจมีรายละเอียดให้ครอบคลุมมาก

ค่อนข้างยากต่อการเข้าใจ อภิปรายได้ว่า การเลือกเนื้อหาในการให้ความรู้การจัดทำแผนธุรกิจนั้น ควรเลือกให้สอดคล้องกับความต้องการในการประยุกต์ใช้ของเกษตรกร เนื่องจากเนื้อหาการจัดทำแผนธุรกิจในแต่ละที่มีแบบฟอร์มที่แตกต่างกัน ซึ่งโดยทั่วไปจะยึดการส่งเสริมให้ความรู้การจัดทำแผนธุรกิจขึ้นกับแหล่งทุนที่เกษตรกรคาดว่าจะนำแผนธุรกิจนั้นไปขอรับสนับสนุนทางการเงิน เป็นผลให้เกษตรกรเข้าใจรายละเอียดในเนื้อหาบางประเด็นได้ยาก และเนื้อหาบางประเด็นไม่จำเป็นต่อการจัดทำแผนธุรกิจของเกษตรกร การส่งเสริมการจัดทำแผนธุรกิจของเกษตรกรจึงควรยึดเนื้อหาเกี่ยวกับประโยชน์ที่เกษตรกรได้รับ นั่นคือ เกษตรกรสามารถวางแผนชีวิตในการประกอบกิจการเกษตรมากกว่าการจัดทำแผนธุรกิจเพื่อการขอสนับสนุนทางการเงิน สอดคล้องกับ ญรัฐ รัตนเจริญ (2560) ที่กล่าวว่า ผู้ที่จะจัดทำแผนธุรกิจจะต้องเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ในการจัดทำแผนธุรกิจ โดยข้อความที่จะเขียนลงไปแผนธุรกิจนั้นต้องคำนึงถึงประโยชน์กับธุรกิจมากกว่าที่จะใส่ข้อมูลเกินจริงก่อให้เกิดความเข้าใจผิด เพียงเพื่อให้ข้อมูลเนื้อหาในการจัดทำแผนธุรกิจสวยงาม

2.3.2 การพัฒนาความสามารถด้วยตนเองตามความต้องการ จากผลการวิจัย พบว่าการประเมินการพัฒนาความสามารถ ประกอบด้วย ความเหมาะสม ความเป็นประโยชน์ และความพึงพอใจ ในด้านเนื้อหา ด้านวิธีการพัฒนา และด้านสื่อที่ใช้ในการพัฒนา ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า การพัฒนาความสามารถด้วยตนเองตามความต้องการ เป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของพลสรานู สุราญรัมย์ และคณะ (2559) ศึกษาเสริมสร้างความสามารถและเครือข่ายการค้าเนินธุรกิจของผู้ประกอบการ SMEs ภาคเกษตรรุ่นใหม่ (Young Smart A-SMEs) พบว่า การให้เกษตรกรรุ่นใหม่จัดการเรียนรู้ด้วยตนเองจะช่วยให้การเรียนรู้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

3. ข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาความสามารถการจัดทำแผนธุรกิจของเกษตรกรรุ่นใหม่ ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ครั้งนี้มีประเด็นต่างๆ ซึ่งสามารถนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ได้ดังนี้

3.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

3.1.1 ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงาน

1) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับสารสนเทศ ควรเข้ามามีบทบาทในการสื่อสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการจุดประกายความคิดและโอกาสในการทำธุรกิจการเกษตรให้คนรุ่นใหม่เกิดการรับรู้ความเป็นไปได้และโอกาสทางธุรกิจในการประกอบอาชีพการเกษตรเชิงธุรกิจ เพื่อทำให้มีคนรุ่นใหม่หันมายึดอาชีพการเกษตรให้มากขึ้น

2) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบการพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่ อาทิ กรมส่งเสริมการเกษตร คนกล้าคืนถิ่น อาชีวะเกษตร จะต้องออกแบบกระบวนการพัฒนาความสามารถโดยการให้เกษตรกรเป้าหมายมีส่วนร่วมในการออกแบบกระบวนการพัฒนาความสามารถ รวมถึงกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น

3) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมให้ความรู้ในการจัดทำแผนธุรกิจให้แก่เกษตรกรรุ่นใหม่ควรรีดยึดเนื้อหาในการส่งเสริมการจัดทำแผนธุรกิจที่เป็นประโยชน์ต่อการประกอบกิจการของเกษตรกร ไม่นับเนื้อหาที่เข้าใจยากและไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

4) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่ จะต้องให้ความสำคัญกับการจุดประกายความคิดในการทำการเกษตรเชิงธุรกิจ หรือการพัฒนาความสามารถด้านทัศนคติมากกว่าในด้านอื่นๆ เพราะจะเป็นด้านที่จะช่วยให้เกิดการยอมรับในด้านอื่นๆ ตามมา

3.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

3.2.1 ควรศึกษาการดำเนินและประเมินผลการประกอบกิจการเกษตรของเกษตรกรรุ่นใหม่จากการที่เกษตรกรได้วิเคราะห์การจัดทำแผนธุรกิจจากงานวิจัยนี้ เพื่อให้แผนธุรกิจได้นำไปใช้อย่างมีประสิทธิภาพ

3.2.2 ควรดำเนินการวิจัยประเมินผลที่เกิดขึ้นทางเศรษฐกิจเกี่ยวกับรายได้ สภาพคล่องทางการเงิน ชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรรุ่นใหม่หลังจากการจัดทำแผนธุรกิจ เพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงความสามารถในการประกอบกิจการเกษตรเชิงธุรกิจ

3.2.3 ควรดำเนินการวิจัยในการจัดทำแผนธุรกิจที่มุ่งเน้นเนื้อหาในการเรียนรู้การจัดทำแผนธุรกิจตรงกับความต้องการในการใช้แผนธุรกิจเพื่อประกอบกิจการเกษตร เนื่องจากบางประเด็นในเนื้อหาการจัดทำแผนธุรกิจมีความยาก ซับซ้อนต่อการเรียนรู้

3.2.4 ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเฉพาะในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ซึ่งถ้าหากมีการวิจัยครั้งต่อไปควรจะทำการศึกษาในพื้นที่อื่น เพื่อนำผลการวิจัยที่ได้มาเป็นแนวทางให้เจ้าหน้าที่หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาในการพัฒนาความสามารถในการจัดทำแผนธุรกิจให้มีประสิทธิภาพต่อไป

